

ว่าที่วัดพม่าในจังหวัดเชียงใหม่และลำปาง^๑

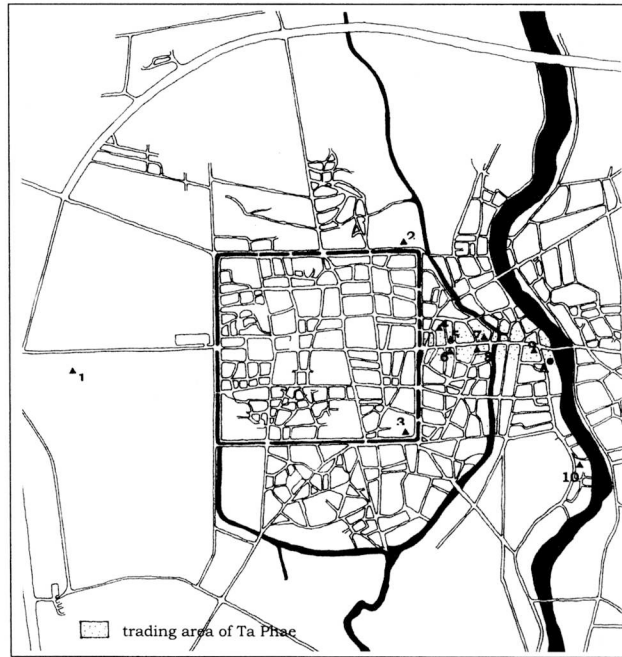
ดร.โชติมา จตุรวงศ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

การค้าไม้สักทางภาคเหนือของสยามเริ่มในราวปี พ.ศ. ๒๓๘๓ เนื่องจากไม้สักมีจำนวนมากในภาคเหนือของสยาม มีเส้นทางทางบกจากตะนาวศรีของพม่าถึงภาคเหนือจึงทำให้พ่อค้าจากพม่าตอนล่างสามารถเดินทางเข้าสู่ภาคเหนือของสยามได้ และไม้สักทางภาคเหนือของสยามที่อยู่ทางด้านตะวันตกของภาคสามารถตัดและล่องลงสู่แม่น้ำสาละวินออกสู่เมืองเมาะละแห่งในพม่าตอนล่างศูนย์การค้าไม้สักและท่าเรือของอังกฤษได้ การค้าไม้สักในภาคเหนือของสยามเจริญรุ่งเรืองภายหลังจากที่อังกฤษสามารถมีอำนาจเหนือดินแดนพะโคในพม่าในปีพ.ศ.๒๓๙๕ และภายหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างอังกฤษและสยาม การค้าไม้สักในสยามสัมพันธ์กับชุมชนคนในบังคับอังกฤษ และว่าที่วัดพม่าที่อุปถัมภ์โดยพ่อค้าไม้สักชาวพม่า มอญ ไทใหญ่ และปะโอหรือตองลู ทางภาคเหนือของสยาม คนสยามและคนทางภาคเหนือมักจะเรียกวัดเหล่านี้ว่าวัดพม่า ซึ่งในความเป็นจริงแล้ววัดเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วสร้างโดยคนที่ไม่ใช่เชื้อสายพม่าและ

ลักษณะสถาปัตยกรรมก็แตกต่างจากวัดพม่าในพม่าตอนบน ลักษณะสถาปัตยกรรมวัดอุปคุตว่าที่วัดพม่าในจังหวัดเชียงใหม่ตลอดจนประวัติของผู้สร้างวิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ภายในวัดสะท้อนให้เห็นถึงสภาพการเมืองและเศรษฐกิจของเชียงใหม่และภาคเหนือของสยามในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ อันเป็นช่วงเวลาการปฏิรูปการปกครองของสยาม ผู้สร้างวิหารวัดอุปคุตยังขอมเจดีย์ที่วัดเจดีย์เหลี่ยมที่สร้างเลียนแบบเจดีย์วัดกุฎในสมัยทริภุญชัย ทั้งเจดีย์วัดเจดีย์เหลี่ยมและวัดอุปคุตยังสัมพันธ์กับอายุและเรือนของผู้สร้างตามประเพณีอย่างมอญ พม่าและล้านนา ขณะที่ว่าที่วัดพม่าในลำปางสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพม่าตอนล่างและภาคเหนือของสยามเนื่องจากลักษณะของรูปทรงหลังคาและช่องลมแบบลายน้ำไหลที่พบในว่าที่วัดพม่าและเรือนของคหบดีในจังหวัดลำปางมีความคล้ายคลึงกันกับรูปทรงหลังคาและช่องลมที่พบที่เมืองเมาะละแห่งในพม่าตอนล่าง

^๑ ข้อมูลที่ได้จากการเขียนบทความนี้ ผู้เขียนได้รวบรวมไว้ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ผู้เขียนต้องกราบขอบพระคุณเจ้าอาวาสว่าที่วัดพม่าที่ผู้เขียนได้ไปสำรวจในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง และแม่ฮ่องสอน รวมทั้งลูกหลานของว่าที่คนพม่าในเชียงใหม่และลำปาง นักวิชาการและช่างภาพในท้องถิ่น อาทิเช่น พระใบฎีกาสิริโชติกรณ สกฤฎาโณ เจ้าอาวาสวัดศรีชุม จังหวัดลำปาง , อาจารย์ศักดิ์รัตนชัย , อาจารย์สมหมาย เปรมจิตต์ , อาจารย์สวัสดิ์ อ่องสกุล และ คุณบุญเสริม สาตราภัย ตลอดจน รศ.วิวัฒน์ เดิมยั้งพันธุ์ รวมทั้งผู้ที่ให้การช่วยเหลือระหว่างการเก็บข้อมูล เช่น คุณปาริชาติ สุวรรณขันติ, คุณอัมพร พงษ์โสภณวิจิตร และคุณจรรุณี เดชามาตย์ ผู้เขียนต้องกราบขออภัยที่ไม่อาจกล่าวนามขอบคุณผู้ที่ให้ข้อมูลและช่วยเหลือได้ทั้งหมด บทความนี้ไม่ได้มีเจตนาที่จะก่อให้เกิดการแบ่งแยกหรือสร้างข้อแตกต่างเพื่อแบ่งเขาแบ่งเราแต่หวังเพียงเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมเป็นสำคัญ

แผนที่ ๑
แผนที่จังหวัดเชียงใหม่
แสดงตำแหน่งที่ตั้งว่าที่วัดพม่า

- 1 วัดสวนดอก
- 2 วัดป่าเป้า
- 3 วัดทรายมูล
- 4 วัดหนองคำ
- 5 วัดเซตวัน
- 6 วัดมหายาน
- 7 วัดแสนฝาง
- 8 วัดบุพผาราม
- 9 วัดอุปกุด
- 10 วัดชัยมงคล

ว่าที่วัดพม่าในจังหวัดเชียงใหม่ประกอบด้วยวัดอุปกุด^๑ วัดมหายาน วัดทรายมูล (มาน) วัดป่าเป้า (ไทใหญ่) และวัดหนองคำ (ปะโอ^๒) (แผนที่ ๑) เดิมพื้นที่ภายในเขตวัดอุปกุดและวัดมหายานแบ่งออกเป็นสองส่วน คือพื้นที่ของวัดไทยวนและพื้นที่ของว่าที่วัดพม่า^๓ แต่ปัจจุบันพื้นที่ภายในวัดไม่ได้แบ่งเป็นเขตวัดไทยวนและเขตว่าที่วัดพม่าแล้ว สถาปัตยกรรมของว่าที่วัดพม่าภายในวัดอุปกุดไม่เหลือให้เห็นแล้วในปัจจุบันเนื่องจากได้ถูกรื้อและสร้างเป็นพุทธสถานขณะที่สถาปัตยกรรมของว่าที่วัดพม่าที่วัดมหายานคงเหลือเจดีย์และวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูป วัดทรายมูล (มาน) คงสร้างขึ้นโดยแม่ทัพพม่าในช่วงที่พม่ามีอำนาจเหนือล้านนาระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๐๑ - ๒๓๑๗ แต่สถาปัตยกรรมที่ปรากฏในวัดก่อสร้างขึ้นใหม่ในภายหลัง(รูปที่ ๑) ขณะที่วัดป่าเป้าสร้างขึ้นโดยคณะศรัทธาชาวไทใหญ่ในเชียงใหม่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ วิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ภายในวัดที่เห็นในปัจจุบันสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. ๒๔๓๙ และได้มีการต่อเติมและขยายในสมัยต่อมา (รูปที่ ๒) วัดหนองคำ สร้างโดยอุบาสกอุบาสิกาชาวปะโอ วิหารที่อยู่ของพระสงฆ์คงสร้างขึ้นใหม่แทนที่วิหารเดิม (รูปที่ ๓)

- รูปที่ ๑ (บน) วิหารที่อยู่พระสงฆ์ วัดทรายมูล(มาน) จังหวัดเชียงใหม่
- รูปที่ ๒ (กลาง) วิหารที่อยู่พระสงฆ์วัดป่าเป้า จังหวัดเชียงใหม่
- รูปที่ ๓ (ล่าง) วิหารที่อยู่พระสงฆ์วัดหนองคำ จังหวัดเชียงใหม่

^๑ พระอุปกุดเป็นที่นับถือมากในหมู่คนมอญในพม่าตอนล่างรวมทั้งคนพม่าที่อาจได้รับอิทธิพลจากคนมอญ พระอุปกุดเป็นพระเถระสมัยหลังพุทธกาลที่เชื่อว่าเสมือนเป็นผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาและเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นทนายแห่งฤดูกาลอีกด้วย การใส่บาตรพระอุปกุดในคืนวันเพ็ญพุทธของชาวล้านนาอาจได้รับอิทธิพลจากมอญ-พม่า ชาวเชียงใหม่ได้กราบพระอุปกุดบริเวณหน้าวัดอุปกุด ดูอภิชาติ ยอดสุวรรณ “บทบาทพระอุปกุดในเรื่องมหาอุปกุดฉบับล้านนา” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔). หน้า ๒๑ และ ๘๘

^๒ ปะโอเป็นชนกลุ่มน้อยเผ่าหนึ่งในพม่า บางครั้งถูกเรียกว่า ตองสู้ หรือ เดารู ดูที่แปลว่า คนภูเขา ปะโอมีความใกล้ชิดกับกะเหรี่ยงไปไว้ในประเทศไทย กะเหรี่ยงจะกอ (SKAW) เรียกปะโอว่า “กะเหรี่ยงต้า” เนื่องจากทั้งชายและหญิงปะโอนุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าสีดำ แต่ในพม่าปะโอถูกเรียกว่า “กะเหรี่ยงขาว” ปะโอดั้งถิ่นฐานมากทางตอนใต้ของรัฐบาลของพม่า และยังพบที่เมืองสะเทิมในพม่าตอนล่างอีกด้วย ดู Cecil Champain Lewis, *The Tribes of Burma* (Rangoon : Supdt., Govt. Printing and Stationery, 1949), หน้า ๔๖-๔๗, ๑๐๒-๑๐๓ และ Girdon Young, *The Hill Tribes of Northern Thailand : A Socio-Ethnological Report*, 2 nd ed. (Bangkok : Siam Society, 1962), หน้า ๒๘. ปะโอนับถือพระพุทธศาสนาและมีภาษาเขียนของตนเอง ตัวอักษรของปะโอมิลักษณะร่วมกันกับอักษรมอญ พม่า ไทใหญ่ และกะเหรี่ยง

^๓ สัมภาษณ์ ประยูร อุปโคติน, อายุ ๘๘ ปี หลานสาวของนางปัญญ, เชียงใหม่, วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔.

นอกจากวิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ที่สะท้อนอิทธิพลวิหารแบบมอญ-พม่า แล้ว ยังมีเจดีย์ที่มีอิทธิพลพม่าอยู่หลายเจดีย์ในเมืองเชียงใหม่ อาทิเช่น เจดีย์วัดบุปผาราม วัดเชตุวัน วัดชัยมงคล วัดป่าเป้า และวัดแสนฝาง

ถึงแม้ว่าที่เจดีย์พม่าในจังหวัดเชียงใหม่จะคงลักษณะอิทธิพลของเจดีย์แบบพม่า แต่ถ้าพิจารณาในรายละเอียดแล้วลักษณะของว่าที่เจดีย์ในจังหวัดเชียงใหม่มีความแตกต่างจากเจดีย์พม่าที่พุกามและมันทเลย์ รวมทั้งมีความแตกต่างจากเจดีย์มอญที่ย่างกุ้ง พะโค และเมาะละหม่ง ว่าที่เจดีย์พม่าในล้านนามีลักษณะคล้ายกันไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ในวัดไทใหญ่ พม่า และปะโอ รวมทั้งได้มีการผสมผสานกับศิลปะในท้องถิ่น เช่น การประดับที่ฐานทั้งสี่ขององค์เจดีย์ด้วยฉัตร และการประดับราวบันไดด้วยตัวมอม

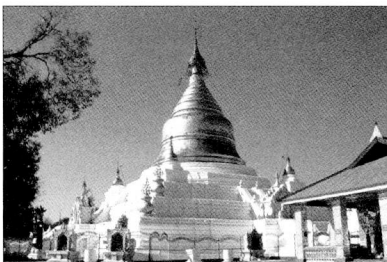
เจดีย์พม่าในพม่าตอนบน เช่น พุกามและมันทเลย์มีลักษณะคล้ายกันและแสดงให้เห็นพัฒนาการที่มีอย่างสืบเนื่อง โดยเจดีย์ที่สร้างที่เมืองมันทเลย์ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มักได้รับอิทธิพลของเจดีย์ที่พุกาม เช่น เจดีย์มหาจุฬาลงกรณของพระเจ้ามินดง (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙) สร้างตามอย่างเจดีย์ชเวชิกอนของพระเจ้าครุชิตในพุกาม (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑) (รูปที่ ๔-๖) โดยเจดีย์ทั้งสององค์มีลักษณะคล้ายกันดังนี้ เป็นเจดีย์ตันทรงระฆังไม่มีบัลลังค์ ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม ที่ฐานขององค์เจดีย์แบ่งออกเป็นสามชั้น โดยลานประทักษิณชั้นที่ ๓ มีบันไดทางขึ้นในทิศทั้งสี่รวมทั้งมีชุ่มบันได ราวบันไดทำเป็นรูปมารกะ แต่ขณะเดียวกันเจดีย์ทั้งสององค์ก็มีลักษณะที่ต่างกันเล็กน้อยในการประดับที่มุมทั้งสี่ของฐานเจดีย์ที่แบ่งเป็นสามชั้น กล่าวคือ เจดีย์ชเวชิกอนประดับด้วยหมอน้ำที่เรียกว่า กะละตะโอ ที่มุมทั้งสี่ของฐานเจดีย์ทั้งสามชั้นและเพิ่มเจดีย์จำลองที่มุมทั้งสี่บนลานประทักษิณชั้นที่ ๓ ขณะที่เจดีย์มหาจุฬาลงกรณประดับมุมทั้งสี่ของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ และ ๒ ด้วยหมอน้ำที่มีดอกไม้วัวซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากกะละตะโอของเจดีย์ชเวชิกอน ส่วนมุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๓ ประดับด้วยเจดีย์จำลอง นอกจากนี้ที่ฐานทั้งสามชั้นของเจดีย์ชเวชิกอนยังประดับด้วยแผ่นภาพเชรามิกเคลือบเล่าเรื่องนิทานชาดกหรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้า ขณะที่ฐานของเจดีย์มหาจุฬาลงกรณของพระเจ้ามินดงไม่ปรากฏการประดับด้วยแผ่นภาพเชรามิกเล่าเรื่องนิทานชาดก

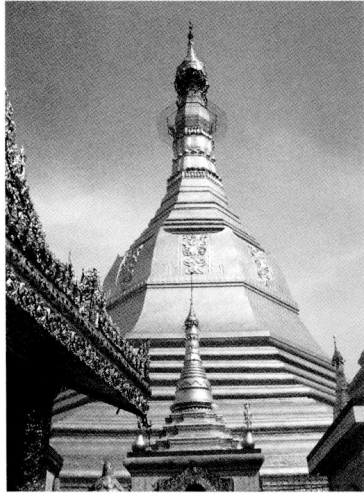
รูปที่ ๔ (บนซ้าย)

เจดีย์มหาจุฬาลงกรณของพระเจ้ามินดง มันทเลย์

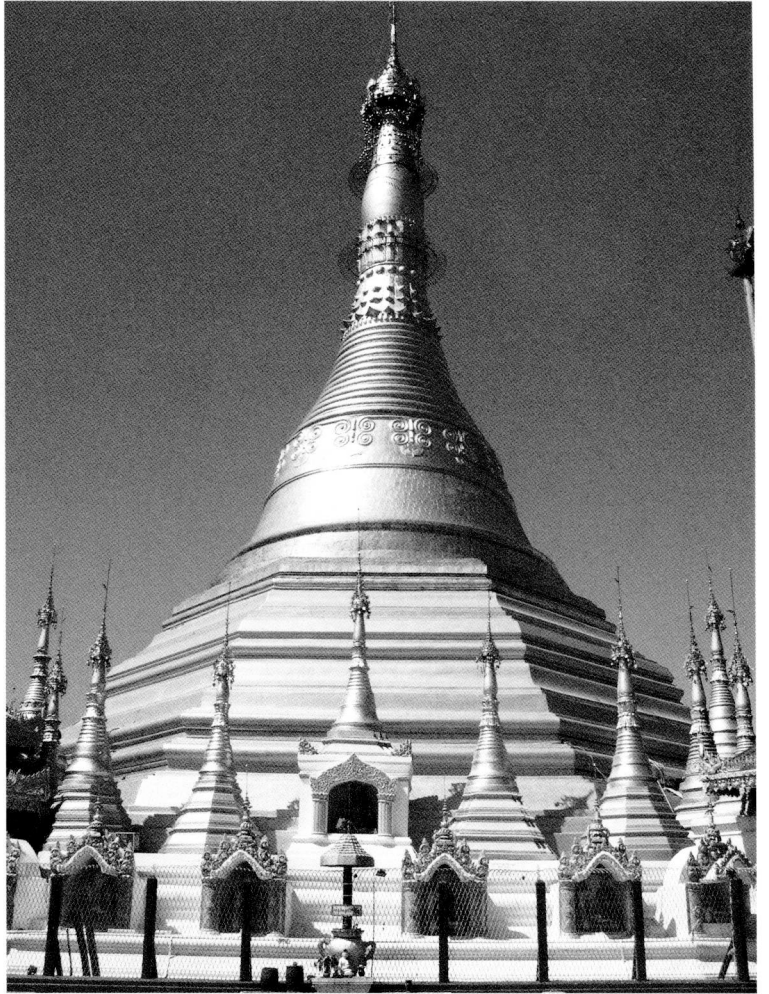
รูปที่ ๕ (ล่างซ้าย) และ ๖ (ขวา)

เจดีย์ชเวชิกอน พุกาม

รูปที่ ๗
เจดีย์สุเล ย่างกุ้ง

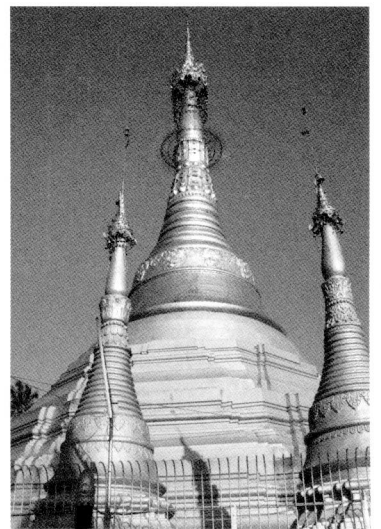

รูปที่ ๘
เจดีย์ไจตันลาน เมาะละเหม่ง

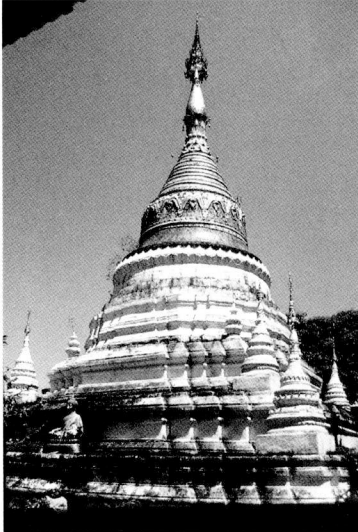
ส่วนเจดีย์ของชาวมอญในพม่าตอนล่าง เช่น ย่างกุ้ง พระโคและเมาะละเหม่งมีลักษณะเป็นเจดีย์ตันทรงระฆังที่มีสัดส่วนสูงชันกว่าเจดีย์พม่าในพม่าตอนบน รวมทั้งไม่มีบัลลังค์ฐานขององค์เจดีย์ไม่ได้แบ่งเป็นสามชั้นและไม่มียันต์ในทิศทั้งสี่เหมือนเจดีย์พม่าในพม่าตอนบน (ดูรูปที่ ๗-๘)

ว่าที่เจดีย์พม่าในจังหวัดเชียงใหม่ มีลักษณะร่วมกันหลายประการดังนี้

๑. เป็นเจดีย์ทรงระฆังตันไม่มีบัลลังค์ ยอดเจดีย์ประดับด้วยฉัตรที่ทำด้วยโลหะปิดสีทอง
๒. องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมที่อาจย่อเก็จหรือไม่ย่อเก็จฐานขององค์เจดีย์แบ่งออกเป็นสามชั้น
๓. ที่มุมทั้งสี่ของฐานเจดีย์ชั้นล่างสุดประดับด้วยรูปปั้นสิงห์
๔. องค์เจดีย์ล้อมรอบด้วยกำแพงเตี้ยที่มีลักษณะคล้ายใบเสมาที่เรียกว่า เซนดาง ในภาษาพม่า

รูปที่ ๙
เจดีย์ไจตุต เมาะละเหม่ง

รูปที่ ๑๒
เจดีย์วัดเขตวัน

รูปที่ ๑๐ (บน)
เจดีย์วัดทรายมูล (ม่าน)

รูปที่ ๑๑ (ล่าง)
เจดีย์วัดบุปผาราม

ลักษณะการประดับที่มุมทั้งสี่ของฐานเจดีย์ที่แบ่งออกเป็นสามชั้นของว่าที่เจดีย์พม่าในจังหวัดเชียงใหม่ยังสามารถจำแนกออกได้เป็น ๕ ลักษณะ ตามการสลับการจัดวางของเจดีย์จำลอง หม้อน้ำ และมนุษย์สิงห์ ดังนี้

๑. ฐานเจดีย์ชั้นล่างหรือชั้น ๑ ประดับด้วยเจดีย์จำลอง เช่น เจดีย์วัดทรายมูล (ม่าน)
(รูปที่ ๑๐)

๒. มุมของฐานชั้นที่ ๓ หรือชั้นบนสุด ประดับด้วยหม้อน้ำมีดอกไม้ไหว ส่วนมุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๒ และ ๑ ประดับด้วยเจดีย์จำลอง เช่น เจดีย์วัดบุปผาราม (รูปที่ ๑๑)

๓. มุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๓ และ ชั้นที่ ๒ ประดับด้วยหม้อน้ำที่มีลักษณะคล้ายดอกบัว ส่วนมุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ ประดับด้วยมนุษย์สิงห์ เช่น เจดีย์วัดเขตวัน (รูปที่ ๑๒)

๔. มุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๓ ประดับด้วยหม้อน้ำที่มีดอกไม้ไหว หรือไม่มี มุมของฐานชั้นที่ ๒ ประดับด้วยมนุษย์สิงห์ และมุมของฐานชั้นที่ ๑ ประดับด้วยเจดีย์จำลอง เช่น เจดีย์วัดป่าเป้า เจดีย์วัดมหาวัน และเจดีย์วัดชัยมงคล (รูปที่ ๑๓-๑๕)

๕. มุมของฐานชั้นที่ ๓ ประดับด้วยเจดีย์จำลอง มุมของฐานชั้นที่ ๒ ประดับด้วยมนุษย์สิงห์ และมุมของฐานชั้นที่ ๑ ประดับด้วยหม้อน้ำมีดอกไม้ไหว เช่น เจดีย์วัดแสนฝาง (รูปที่ ๑๖)

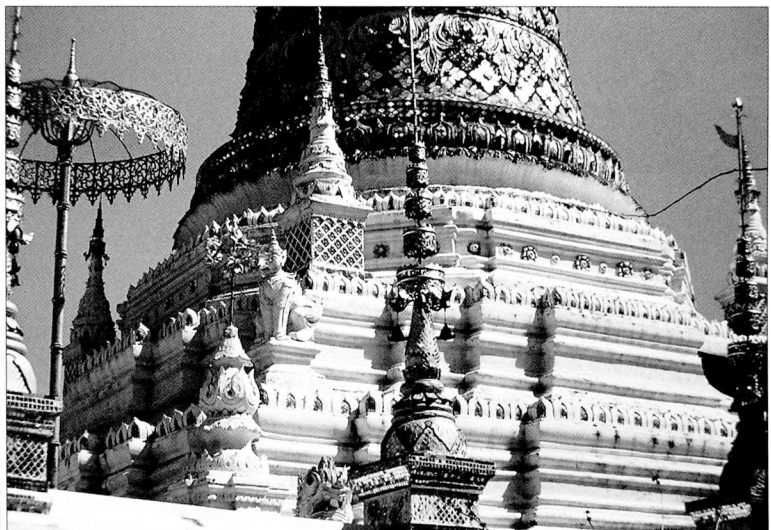

รูปที่ ๑๔
เจดีย์วัดมหาวน

รูปที่ ๑๓
เจดีย์วัดป่าเป้า

รูปที่ ๑๕ (ซ้าย)
เจดีย์วัดชัยมงคล
รูปที่ ๑๖ (ขวา)
เจดีย์วัดแสนฝาง

เป็นที่น่าสังเกตว่าที่เจดีย์พม่าในจังหวัดเชียงใหม่มีการประดับฐานเจดีย์ด้วยรูปปั้นของมนุษย์สิงห์ตามตำนานเชื่อว่ามนุษย์สิงห์มีต้นกำเนิดที่เมืองสะเทิมของชาวมอญ เมื่อคราวที่พระโสณะและพระเถระอุตตระได้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาและได้คิดสร้างมนุษย์สิงห์ขึ้นเพื่อป้องกันภัยอันตรายจากยักษ์ปีศาจที่มารังควาน^๕

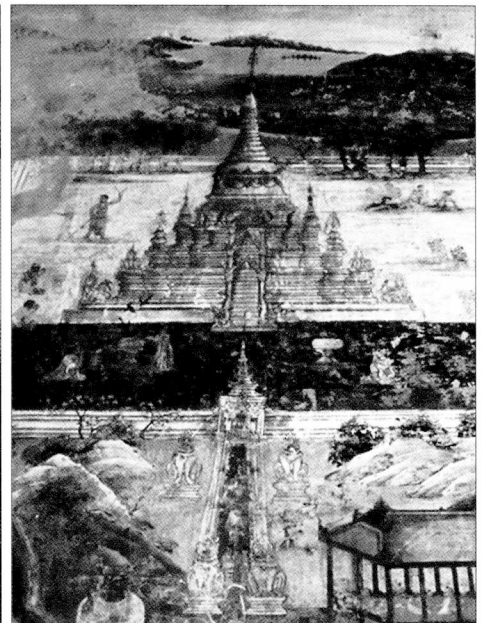
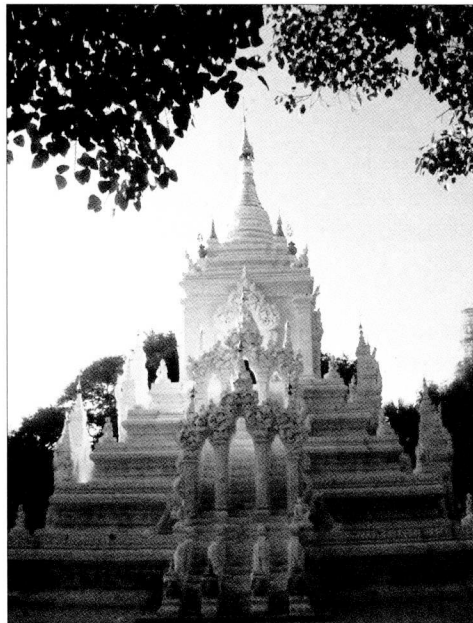
ถึงแม้ว่าการประดับฐานเจดีย์ด้วยรูปปั้นมนุษย์สิงห์จะไม่ใคร่เป็นที่นิยมนักในพม่าตอนบน แต่ก็พอมีปรากฏให้เห็นบ้าง เช่น เจดีย์เล็ก ๆ ใกล้กับวิหารพระมหาหมณี ในมณฑลเยและเจดีย์ในภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังในเจ้าง์ดอจีพญาที่อมรปุระ (รูปที่ ๑๗-๑๘) โดยปรากฏรูปมนุษย์สิงห์ประดับไว้ที่มุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๑ ส่วนมุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๒ประดับด้วยหมอน้ำมีดอกไม้วัว และมุมของฐานเจดีย์ชั้นที่ ๓ ประดับด้วยเจดีย์จำลอง การประดับฐานเจดีย์ด้วยรูปปั้นของมนุษย์สิงห์ก็พอมีให้เห็นบ้างในเมาะละหม่งเช่นเจดีย์เล็ก ๆ ในวัดเจ้าง์จี (รูปที่ ๑๙)

ว่าที่เจดีย์พม่าวัดชัยมงคลและวัดแสนผางสันนิษฐานว่าบูรณะโดยนายปัญญา คนในบังคับอังกฤษที่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายคนหนึ่งในเชียงใหม่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ และ ๖ นอกจากเจดีย์ทั้งสองแห่งแล้ว นายปัญญายังสร้างวิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ที่วัดอุคุตกุฎิที่วัดแสนผาง อุโบสถเดิมที่วัดเชียงยืน และเมรุเผาศพที่ทุ่งช้างคลาน ลักษณะสถาปัตยกรรมวิหารและเจดีย์ของนายปัญญา ตลอดจนอัตชีวประวัติของนายปัญญาสะท้อนลักษณะสังคม การเมือง และวัฒนธรรมของล้านนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นอย่างดี

รูปที่ ๑๗ (ซ้าย)
เจดีย์ใกล้วิหารมหาหมณี มณฑลเย

รูปที่ ๑๘ (ขวา)
เจดีย์ในภาพจิตรกรรมฝาผนัง
เจ้าง์ดอจีพญา อมรปุระ

รูปที่ ๑๙
เจดีย์วัดเจ้าง์จี เมาะละหม่ง

ว่าที่วัดอุคุตพม่า

ว่าที่วัดอุคุตพม่า หรือที่ชาวเมืองเชียงใหม่เรียกว่า วัดอุคุตมาน เดิมคงประกอบด้วยวิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ เจดีย์ อาคารฝังพื้นรูปแปดเหลี่ยมซึ่งคงมีลักษณะคล้ายกับอุโบสถฝังพื้นรูปแปดเหลี่ยมของวัดเชียงยืน^๖ และอาคารฝังพื้นสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่คาดว่าสร้างขึ้นภายหลัง สืบได้จากลักษณะของรูปทรงหลังคาที่เป็นหลังคาหน้าจั่วแบบสถาปัตยกรรมล้านนา (รูปที่ ๒๐-๒๓)

^๕ Thein Hlaing, Khet - haung-Myanma-thamaing Thu- te-thana-a-bi-dan [Burmese Past History Research Dictionary] (Yangoon : University Historical Research Center, 2002) , หน้า ๑๒๑.

^๖ สัมภาษณ์ บุญเสริม สาตราภัย, ช่างภาพ , เชียงใหม่ , วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๕.

รูปที่ ๒๐ - ๒๒ (บน)

วัดอุปคุตพม่า

(ภาพถ่ายเอื้อเฟื้อจาก คุณบุญเสริม สาตราภัย ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖)

รูปที่ ๒๓ (ซ้าย)

วิหารที่อยู่พระสงฆ์ วัดอุปคุตพม่า

(ภาพถ่ายเอื้อเฟื้อจาก คุณบุญเสริม สาตราภัย ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖)

วิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์เป็นอาคารสูงสองชั้นครึ่งตึกครึ่งไม้ที่ผสมอิทธิพลมอญ-พม่า ในพม่าตอนล่าง ล้านนา สยาม และตะวันตก (รูปที่ ๒๓) ผังพื้นของวิหารตั้งอยู่ในแนวแกนตะวันออกตะวันตก ตามความเชื่อมอญ-พม่าชั้นล่างคงเป็นใต้ถุนที่ไม่มีประโยชน์ใช้สอย แต่อ่างใช้เป็นที่พักของ จากรูปถ่ายเก่าสันนิษฐานว่าชั้นบนของวิหารมีระเบียงล้อมรอบสามด้านคือ ด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกโดยระเบียงทางด้านทิศเหนือเป็นที่ตั้งของมุขรับบันไดทางขึ้นหลักของวิหาร มุขรับบันไดมีหลังคาเป็นทรงปราสาทก่อด้วยอิฐ ลักษณะของมุขบันไดและราวบันไดคงรับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบมอญและพม่า ภายในวิหารสันนิษฐานว่าคงประกอบด้วยพื้นที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก โถงกลาง และที่อยู่ของพระสงฆ์ทางด้านทิศใต้ วิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์และเรือนของคนมอญ-พม่ามักจะประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ทางด้านทิศตะวันออกเสมอ แม้กระทั่งเรือนพักอาศัยของนายปัญญา ก็แยกเรือนห้องพระไว้ทางด้านทิศตะวันออกเช่นเดียวกัน^๙ ผังพื้นของวิหารที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์วัดอุปคุตคงมีลักษณะคล้ายวิหารที่อยู่ของพระสงฆ์ที่เกาะพะลางในพม่าตอนล่างที่เป็นอาคารยกเสาสูงสองชั้น ชั้นล่างไม่มีประโยชน์ใช้สอย ชั้นสองมักประกอบด้วยระเบียงและบันไดทางขึ้นทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกและมีมุขรับบันได ภายในวิหารมีที่ประดิษฐานพระพุทธรูปตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ถัดมาเป็นโถงกลางและที่อยู่ของพระสงฆ์ซึ่งมักตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้หรือทิศตะวันตก

^๙ ในปีพ.ศ. ๒๔๔๔ เรือนของนายปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของโรงแรมเพชราราม และถูกใช้เป็นสถานที่จัดเลี้ยงอาหารแบบบ้านภาคเหนือ เรือนห้องพระที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกหรือทางด้านหลังของเรือน ในปัจจุบันได้ถูกดัดแปลงให้เป็นห้องครัว ห้องครัวในสมัยนายปัญญาที่มีชีวิตอยู่สร้างเป็นเพียงหนึ่งชั้นแยกต่างหากจากตัวเรือนพักอาศัย สัมภาษณ์ แสงเพชร กระแสไทย, อายุ ๔๕ ปี หลานสาวของนายปัญญา บุตรของนางจอร์และหลานของแม่บัวแก้วภรรยาคนแรกของนายปัญญา เชียงใหม่, วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔.

นอกจากอิทธิพลมอญ-พม่าแล้ว วิหารที่อยู่พระสงฆ์วัดอุปัคตยังมีลักษณะของสถาปัตยกรรมยุโรปและอิทธิพลของสยามอีกด้วย อิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตก เช่น การมีระเบียงล้อมรอบทั้งสามด้านซึ่งคล้ายกับสถาปัตยกรรมแบบอาณานิคมที่ปรากฏให้เห็นทั้งในสยาม พม่าและอินเดีย ประการถัดมาคือผนังชั้นล่างทำเป็นซุ้มประตูโค้งก่ออิฐถือปูนแบบยุโรป นอกจากนั้นหลังคายังประดับด้วยหลังคาตอร์เมอร์ ส่วนอิทธิพลของสยามจากส่วนกลาง ได้แก่การประดับราวระเบียงและชายคาด้วยไม้สลักแบบเรือนขนมปังขิงที่เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายในกรุงเทพฯและจังหวัดต่างๆทั่วอาณาจักรสยามในสมัยรัชกาลที่ ๕ เรือนขนมปังขิงเองก็ได้รับแรงบันดาลใจมาจากสถาปัตยกรรมแบบวิคตอเรียนของอังกฤษ นอกจากนั้นการมุงหลังคาด้วยกระเบื้องหางว่าวที่เป็นที่นิยมในภาคกลางของสยามก็สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของสยามในล้านนาอีกด้วย ส่วนอิทธิพลล้านนา มอญ และพม่ายังเห็นได้จากการซ้อนชั้นของหลังคาที่แสดงให้เห็นถึงความมีสถานภาพสูงของสถาปัตยกรรม รวมทั้งมีการยกคอสองสองชั้นแบบมอญ-พม่า

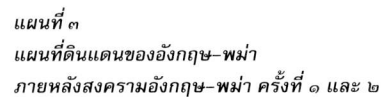
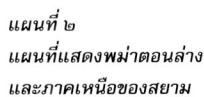
นายปัญญา อุปโยคิน หรือ อุปันโหย หรือ หลวงโยนการพิจิตร สันนิษฐานว่าเป็นคนเชื้อสายมอญ^{๔๔} ที่ถือกำเนิดในตระกูลชั้นสูงของเมืองหงสาวดี แต่ต่อมาได้ย้ายมาพำนักกับอาที่เมืองเมะละแหม่ง เนื่องจากบิดาและมารดาถึงแก่กรรมตั้งแต่เมื่อนายปัญญายังเด็ก อาของนายปัญญามีอาชีพเป็นนายฮ้อยไม้ที่ควบคุมการตัดไม้สักของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าเมืองเชียงใหม่^{๔๕} นายปัญญาคงเกิดประมาณ พ.ศ. ๒๓๘๕ (ค.ศ. ๑๘๔๒)^{๔๖} และเดินทางเข้ามาในล้านนาในราว พ.ศ. ๒๔๑๕ - ๒๔๒๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑- ๒๔๕๓) โดยผู้เป็นอาชายได้นำมาถวายเป็นมหาดเล็กรับใช้ของเจ้าอุบลวรรณา นายปัญญาก็คงคล้ายกับคนในบังคับอังกฤษคนอื่นๆ เช่น พม่า ไทใหญ่ และปะโอที่เดินทางมาจากพม่าตอนล่างเพื่อหาโอกาสทางเศรษฐกิจในเชียงใหม่ เชียงใหม่ในสมัยนั้นได้รวมเอาพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนและเชียงรายในปัจจุบันเข้าไปด้วย เชียงใหม่เป็นพื้นที่แรกของภาคเหนือที่สัมพันธ์กับการค้าไม้สัก คนในบังคับอังกฤษ และการปฏิบัติการปกครองจากส่วนกลาง เนื่องจากเชียงใหม่มีไม้สักมาก มีอาณาเขตที่ติดต่อกับประเทศพม่า และไม้สักทางด้านตะวันตกของเชียงใหม่สามารถตัดและล่องลงสู่แม่น้ำสาละวินออกสู่เมืองเมะละแหม่งศูนย์กลางการค้าไม้สักของรัฐบาลพม่า-อังกฤษได้ ในอดีตป่าไม้สักของล้านนาอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้านายฝ่ายเหนือที่ยังไม่มีกฎหมายบังคับในการตัดไม้ เพียงแต่ผู้ค้าไม้ต้องมีความคุ้นเคยกับเจ้านายฝ่ายเหนือ เชียงใหม่เปิดโอกาสในการค้าไม้ให้แก่พ่อค้าไม้สักย่อยจากพม่าตอนล่าง เนื่องจากบริษัทค้าไม้สักชาวยุโรปยังไม่เป็นคู่แข่งสำคัญในล้านนา ซึ่งผิดกับการค้าไม้สักในเมะละแหม่งและในพม่าตอนล่างที่ส่วนใหญ่อยู่ภายใต้อิทธิพลของบริษัทค้าไม้ขนาดใหญ่ของอังกฤษและบริษัทค้าไม้ขนาดกลางของชาวอินเดีย และขณะเดียวกันการตัดไม้สักในพม่าตอนล่างก็ได้รับการดูแลอย่างเข้มงวดโดยรัฐบาลปกครองอังกฤษ^{๔๗} อาจด้วยเหตุที่นายปัญญาเป็นมหาดเล็กรับใช้และมีความคุ้นเคยกับเจ้าอุบลวรรณาผู้เป็นพระราชธิดาของพระเจ้ากาวิโรรส และเป็นน้องสะใภ้ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๓๙) นายปัญญาจึงได้รับการสนับสนุนให้เริ่มการทำขอนไม้สักที่เชียงใหม่ การค้าไม้สักนอกจากจะนำมาซึ่งผลประโยชน์แก่เจ้าผู้

^{๔๔} แต่กระนั้นก็ตามก็ยังเป็นที่สงสัยเนื่องจากเจตีย์ที่นายปัญญาบุรณะที่วัดบนถนนท่าแพ ไม่คงลักษณะเจตีย์มอญเหมือนอย่างในพม่าตอนล่าง และในภาคกลางของสยามเลย หรือนายปัญญาจะมีเชื้อสายผสมระหว่างมอญ-พม่าหรือนายปัญญาหาช่วงเพื่อบุรณะเจตีย์แบบมอญไม่ได้

^{๔๕} ปราณี ศศิธร ณ พัทลุง, หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิง นางกาญจนา อุปโยคิน (กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕๐.

^{๔๖} นายปัญญา เสียชีวิต พ.ศ. ๒๔๖๙ เมื่อมีสิริอายุ ๘๔ ปี ดังนั้นนายปัญญาคงเกิดประมาณ พ.ศ. ๒๓๘๕ซึ่งในขณะนั้นอังกฤษมีอำนาจเหนือดินแดนพม่าเฉพาะ ตะนาวศรี และยะไข่ เมืองหลวงของอังกฤษในพม่าขณะนั้นอยู่ที่เมือง เมะละแหม่ง

^{๔๗} ป่าไม้ตะนาวศรีภายใต้การดูแลของอังกฤษเปิดให้สัมปทานแก่เอกชนในปี พ.ศ. ๒๓๗๒(ค.ศ. ๑๘๒๙) ด้วยการเก็บภาษี๑๕%และห้ามตัดไม้สักที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเล็กกว่า ๔ ฟุต อีก ๑๒ ปีถัดมา (ค.ศ. ๑๘๔๑)รัฐบาลอังกฤษได้ออกกฎหมายห้ามตัดไม้สัก ที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเล็กกว่า ๖ ฟุต และทุกไม้สักที่ตัด ๑ ต้นต้องปลูกใหม่ทดแทน ๕ ต้น ดู B.O.Binns,Burma Gazetteer : Amherst District. Vol.A.1913; reprint ed. (Rangoon : Supdt., Govt. Printing and Stationery, 1962), หน้า ๕๗-๕๘.

หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย ๔๗